

SKÄRVAN

*Arkeologi 2019 i bland annat
Ivarsbråten • Klarälvdalen • Skramle • Edsleskog • Karlstad*

Skärvan 2019

Ivarsbråten 2019 – <i>gott slut och nya (till)tag?</i>	Stefan Nilsson	3
Fornminnesinventering i <i>Eکشärad och Norra Ny</i>	Johan Richardson	4
<i>Tillbakablick</i> : När Skramlestenen flyttades		7
”Katedralen i Edsleskog – <i>det medeltida Sveriges ...</i>	Anton Lazarides	8
Genom eld och vatten – <i>2019 års stadsgrävningar ...</i>	Ellinor Larsson	11

Huvudfunktionärer i VAS 2019

Ordförande

Curt Larsson, Arvika
0570–230 93
ordf.vas@arstuga.se

Kassör, medlemsregister

Kenneth Larsson, Säffle

Sekreterare

Monica Helmersson, Vålberg

Webbplats & e-post:

www.arstuga.se
vas@arstuga.se
Vi finns också på Facebook –
sök på VAS

Skärvan är medlemskrift för Värmlands Arkeologiska Sällskap – VAS. Vi publicerar material om arkeologi, historia, kulturhistoria och närbesläktade ämnen. Vi tar emot artiklar, notiser, frågor, insändare, synpunkter m.m. och bilder i de flesta format, digitalt såväl som på papper. Adress till redaktionen:

Skärvan
c/o Stefan Nilsson
Stationsvägen 14
686 97 Lysvik

Skärvan trycks på Tryckservice,
Karlstad kommun.

Värmlands Arkeologiska Sällskap – VAS – är en oberoende ideell förening för arkeologiskt intresserade. Vi anordnar exkursioner, föredrag, medlemsmöten, resor m.m. med arkeologiska teman. Huvudfokus är Värmland, men vi besöker ibland även andra delar av Sverige och Norden.

Medlemsavgiften är 100 kr per år och person. För familj tillkommer 50 kr.

Inbetalning sker till postgiro 435 09 37–1. OBS: glöm inte namn och adress! Ange gärna också telefonnummer och e-postadress; det är bra för kassören att veta, om du till exempel flyttar och glömmet meddela din nya adress.

Frågor om medlemskap, adressändring med mera ställs till kassören enligt kontaktinformation här till höger.

**VAS finns på
Facebook –
välkomna!**

Material behövs!

Välkommen!

Omslagsbild: Stensyll från 1700-talet som ingått i en byggnad inom tomt 54 mellan de tidigare Herrgårdsgatorna, idag mitt i Herrgårdsgatan. Foto från öster. Foto: Ellinor Larsson, Värmlands Museum. Läs mer på sidan 11!

Ivarsbråten 2019 – gott slut och nya (till)tag?

Stefan Nilsson

Bostadshuset på Ivarsbråten är färdiggrävt, eldstadens härdpall är rekonstruerad och jord och sten är tillbakaskyfflat.
Foto: Margareta Nilars.

Allt gott har ett slut, så även undersökningarna på Ivarsbråten. 2019 var sista året där och nu ska materialet sammanställas och fynden analyseras.

2019 års arbete bestod huvudsakligen i att gräva schakt som påbörjades tidigare ner till botten, framförallt i bostadshusets härdpall. Denna likosm husens syllstensrader rekonstruerades efter avslutad grävning. Allt eftersom botten nåddes lades de öppna ytorna igen efter dokumentation.

Det gick inte lika fort som det låter, för det var ett styvt arbete att skotta tillbaka de högar med jord, mängder av sten och hopväxta grästorvor som legat i flera år, för att slutligen få en yta som liknande den som var innan vi satte spadarna i marken.

Resultaten kommer att sammanfattas i en slutrapport så snart alla prover är analyserade och vi fått tid att göra klart rapportarbetet. Kort kan sägas att vi i princip hittade det vi hoppades på – en medeltida ödegård så som traditionen sa att det skulle finnas där. Detaljer i analysresultaten är också smått unika, men det återkommer vi till i rapporten.

Nya (till)tag?

Under projekttiden hade vi som mål att försöka hitta en annan plats att fortsätta på med liknande undersökningar. Det visade sig dock inte vara helt enkelt, av flera anledningar. Kanske har vi span på en tänkbar kandidat, men sannolikt kommer det inte att innebära samma slags undersökningar som på Ivarsbråten. Det är något vi får återkomma till.

Andra projekt som pågår för närvarande är ett som kallats ”Stengänget 2.0”, som går ut på att analysera härkomst av täljstensföremål i Värmland och Jämtland. Det baseras på gjorda fynd och på prover från kända täljstensbrott. Projektet är just nu inne i en analysfas, så vi får återkomma om resultaten längre fram.

Det har även kommit spännande resultat från provtagningarna på Kårebollsätern, den säter vi berättade om i Skärvan 2018. Vi kommer att återkomma så snart allt är klart.

Information om resultaten från Ivarsbråten och om andra projekt och deras resultat kommer att läggas ut på VAS sida på Facebook, samt i gruppen ”Grävning i Ivarsbråten”, så håll utkik där. ☘

Fornminnesinventering

i Ekshärad och Norra Ny

Johan Richardson
Värmlands Museum

En bland många kolningsgropar, samt två av flera arkeologer.

Revideringsinventeringen av Ekshärad och Norra Ny socknar fortsatte under 2019. Precis som föregående två år påträffades gott om lämningar i skogsmark och längs med Klarälvens dalgång. Arbetet resulterade i 389 nya registreringar i Kulturmiljöregistret och nedan följer en sammanfattning av årets resultat.

Kolning och järnframställning

Precis som under 2017 och 2018 utgjorde kolningsgropar den vanligaste lämningstypen. Sammanlagt registrerades 279 kolningsgropar vilket gör det totala antalet registrerade kolningsgropar sedan 2017 till 878 stycken. Kolningsgropar framträder framförallt i två landskapsutsnitt, i anslutning till myrar i skogarna och i Klarälvdalens dalgång där den historiska bebyggelsen legat. De ligger vanligtvis i avgränsningsbara kluster/

grupper i landskapet och av de få kolningsgropar som är daterade i socknen så infaller dateringarna mellan 1000–1200 talen. Produktionen av kol är nära sammankopplad med lågteknisk järnframställning, eftersom kolet användes i framställningen av järn. Tyvärr är spåren efter järnframställningen svårupptäckt, i de kuperade skogslandskapet. En majoritet av de fem järnframställningsplatser som påträffades 2019 hittades tack vare flaggförekomst i markskador från det moderna skogsbruket, vilket bidrog till att de flacka slagghvarperna kunde lokaliseras.

Ekshärad 125:1

I maj 2019 fick Värmlands Museum möjlighet att göra en slutundersökning av en kolningsgrop, RAÄ 125:1, som ligger i Rotviken söder om samhället Ekshärad.

En härd påträffad vid stranden av en sjö.

Undersökningen gav oss möjlighet att för första gången gräva ut en kolningsgrop i socknen. Resultatet visade att gropen hade använts vid två tillfällen och den daterades, genom ^{14}C metoden, till 1000–1200 talen.

Äldre spår längs sjöarna

Under 2018 års inventering registrerades ett tjugotal stenåldersboplatser tack vare utrivning av dammen i Acksjön, samt det allmänt låga vattenbeståndet. Under 2019 kunde vi registrera 21 stenåldersboplatser, två av dem låg vid Acksjön och de resterande vid en sjö öster om Bergsäng i vilken dammen hade gått sönder. Fynden består framförallt av avslag av kvarts och flinta, skärvsten samt i enstaka fall av härdar samt fynd av flintspån och skrapor.

Fångstgropar i system

Under årets säsong har 35 fångstgropar påträffats. 27 av dessa har registrerats som ensamliggande och åtta ingår i ett fångstgropssystem. Riksantikvarieämbetets riktlinjer för att registrera fångstgropar i system eller som ensamliggande är ibland lite missvisande. Enligt

ämbetets riktlinjer ska ett fångstgropssystem bestå av minst fem gropar som var och en ligger högst 50 meter från varandra. I själva verket ligger många av de 35 fångstgropar som registrerades i år i ett system av gropar som vi började registrera 2018. Detta system sträcker sig över nio kilometer, dock ligger groparna inte 50 meter ifrån varandra på alla ställen och det finns inte gropar längs hela sträckan. Systemet sträcker sig bland annat över två sjöar och ett antal myrar. Groparnas strategiska placering och likhet i utseende talar för att de anlagts vid samma tid och ingått i samma system

Övriga lämningar

Årets inventering bjöd även på fyra lämningar som härrör från tjärframställning, bland annat Ekshärads sockens första tjärränna. Sammantaget registrerades även 19 by/gårdstomter som kunnat beläggas genom historiskt kartmaterial, varav en majoritet är bebyggda. 16 andra bebyggelselämningar efter framförallt torp och backstugor hittades samt två märkliga hyddkonstruktioner med osäker datering. Även två lösfynd registrerades, en eldslagningssten och en trindyxa, vilka hade hittats av en privatperson.

Tre spån, två av flinta och ett av röd skiffer.

En avslutande diskussion

När vi sammanfattar den tredje fältsäsongen uppgår antalet registrerade lämningar sedan 2017 till 1195 stycken. En majoritet av dem utgörs av kolningsgropar och idag uppgår det totala antalet kolningsgropar till över 1200 i Ekshärads socken. Den totala mängden tyder på att kolning inte utfördes enbart för husbehov utan är lämningar efter en organiserad verksamhet som möjligen kan diskuteras utifrån begreppet protoindustri.

En protoindustriell verksamhet kan förenklat beskrivas som en verksamhet där arbetskraften som består av bygdens bönder producerar varor för en marknad bortom den egna regionen. Man kombinerar en specialiserad överskottsproduktion med traditionell agrar försörjning och den protoindustriella verksamheten utgör ett incitament för en förändring av lantbruket från självhushåll till en verksamhet på mer kommersiella villkor.

Ytterligare en faktor är att samhällen och byar växte fram i en region med protoindustriell verksamhet på landsbygden. Det är först och främst inte kol som utgör grunden för en protoindustriell verksamhet, utan järnet. Idag är tolv lågtekniska järnframställningsplatser kända i Ekshärads socken, vilket är få i jämförelse med antalet kolningsgropar. Min uppfattning är dock att det finns ett stort antal okända lågtekniska järnframställningsplatser i socknen som genom varphögarnas ringa storlek inte har upptäckts.

En intressant fråga är om det fanns en marknad att exportera järn till? Studerar vi fornlämningsbild och bosättningsmönster söder om Ekshärad så är Övre Ullerud socken, Forshaga kommun, intressant. Här skvallrar de stora antalet gravhögar och stensättningar om en ökad aktivitet under yngre järnålder som fortgår under medeltiden. Möjligen utgör detta område en marknad eller handelcentra för järnet som produceras i norra Värmland. Hypotesen om att kolningsgroparna och järnframställningsplatserna utgör lämningar efter en protoindustriell verksamhet behöver dock fördjupas genom ytterligare dateringar och studier gällande överskottsproduktion samt samtida handelsmönster.

Gällande de äldre lämningarna som påträffas längs med stränderna vid tidigare uppdämda sjöar visar fynden att de utgör en enorm kunskapskälla för studier om framförallt den värmländska stenåldern. Vi vet idag att det i framtiden kommer att rivas ut fler dammar. Det är viktigt att arkeologin får ta plats i dessa ärenden och att stränderna inventeras inom en 1–2-årsperiod innan växtligheten återkommer.

Fornminnesinventeringen i Ekshärads och Norra Ny socknar kommer att fortgå under 2020. Vår förhoppning är att den positiva trenden med ett stort antal nyfunna lämningar fortsätter. Följ gärna vårt arbete i Ekshärad och Norra Ny samt övriga Värmland på Instagram där vi heter "varmlandsarkeologerna". ☘

Tillbakablick:

När Skramlestenen flyttades

Efter att ha legat som syllsten i ett medeltida uthus lyftes runstenen på Skramle för att flyttas till hembygdsgården. Den fick dock göra en mellanlandning i Gunnarskogs lilla brandstation. Foton från Projekt Skramle.

Senare har stenen utsatts för olika tolkningar, senast 2011 då Jan Swantesson var där. Foto: Curt Larsson.

”Katedralen” i Edsleskog – det medeltida Sveriges äldsta tegelbyggnad

Anton Lazarides
Lödöse museum

Det kan ha sina sidor att undersöka en gammal kyrkplats som senare använts som kyrkogård. Här framgår dock tydligt den romanska halvrunda absiden, mellan befintliga gravar.

Under sommaren 2019 undersöktes platsen för den gamla kyrkan i Edsleskog, omtalad redan 1220. Detta var andra gången kyrkplatsen undersöktes, och resultaten är minst sagt fascinerande.

Historik och tidigare forskning

Historien om Edsleskogs gamla kyrka och dess lokalhelgon Nicolaus av Edsleskog är vida omtalad på såväl lokalhistorisk som nationell nivå. En präst vid namn Nils levde och verkade i 1100-talets Edsleskog. Han dräptes av gudlösa människor på väg till en sjuk med Kristi lekamen. Efter hans död sker ett antal mirakler, bland annat en källa som sprang upp på Nils dödsställe. Detta gav upphov till en lokal helgonkult som verkar ha fått större regional spridning. Helgonkulten ska därefter ha lett till att en monumental kyrka byggdes

i Edsleskog i Nils ära, omtalad i ett påvligt brev från år 1220. Denna datering till år 1220 är speciell på grund av det faktum att kyrkan var byggd i tegel. Tegel som material har dock enligt forskarvärlden länge ansetts ha kommit till det medeltida Sverige först 20 år senare, med ett fåtal eventuella undantag.

Efter flera hundra år av spekulationer kring den mystifierade tegelkyrkan i Edsleskog har nya rön äntligen kommit i dagen, detta i samband med den arkeologiska forskningsundersökning av kyrkan som utfördes under juni månad 2019. Förvisso har ett antal studier av historiskt källmaterial och muntliga traditioner utförts, inte minst Per Hultqvists eminenta artikel *Lokalhelgonet Nicolaus i Edsleskog. Verklighet och tradition* ur Hembygden 1996, som kritiskt granskat de flesta tänkbara källorna som dittills var kända. Av

Gamla kyrkan i Edleskog som den såg ut innan branden 1902. Foto från Vänersborgs museum / Digitalt museum.

Den enda bild som finns av gamla kyrkans interiör. Man kan i koret se en rundbågad avteckning i väggen, som ska ha varit ingången till koret och absiden.

de historiska källorna är de medeltida breven de primära, men även ett protokoll från en inventering av kyrkan efter det att kyrkan brunnit ner år 1568. Detta protokoll är i synnerhet hjälpsamt då en beskrivning av kyrkans ursprungliga utseende ges. Kyrkan ska bland annat varit försedd med korsarmar, varit treskeppig och haft ett högt torn. För den som vill fördjupa sig i historiken kring lokalhelgonet och kyrkan i Edleskog är en läsning av Hultqvist (1996) mycket givande.

Den arkeologiska undersökningen föranleddes långt tidigare av en provschaktsundersökning år 1947 som utfördes av landsantikvarien Nils-Ivan Svensson där flera ytliga schakt lades över ytan vilka på ett grovt sätt kunde avgränsa kyrkans form. Här konstaterades kyrkans längd till 48 meter och bredd (korsarmar inkluderade) till cirka 29 meter. Ytterligare en undersökning utfördes år 1989 av Rune Ekre, dåvarande museichef vid Lödöse museum. Denna gång var det inte själva kyrkan som var objekt för arkeologin, utan den källa som hade sprungit upp på den plats där lokalhelgonet Nils ska ha dräpts. Undersökningen resulterade i upptäckandet av en stensatt lämning vilken Ekre tolkade som möjliga rester efter Sankt Nicolai källa (Ekre 1991).

Undersökningens resultat

Undersökningens huvudsakliga syfte var att försöka datera kyrkan. För att få en så tidig datering som möjligt placerades därför ett schakt där kyrkans kor var utmarkerat på Nils-Ivan Svenssons planritning från 1947. Koret är den del av kyrkan som i regel är mest ålderdomlig. Ytterligare ett schakt placerades över den

norra korsarmens östra mur, för att närmare studera murverket och korsarmens relation till långhuset. Den ursprungliga planen var att ta till vara tegel och eventuella organiska rester och använda dessa för datering. Tegel kan dateras med hjälp av en metod som kallas optisk stimulerad luminiscens, vilken dessvärre har en relativt stor felmarginal med upp till 100 år. Organiskt material dateras med hjälp av ¹⁴C-analys, där felmarginalen skiftar beroende på materialets egenålder. I skrivande stund har inga sådana analysmetoder tillämpats, främst på grund av att vidare undersökningar planeras inför sommaren 2020, då samtliga prover från båda år ska skickas till analys, men även på grund av att daterande fynd hittades, vilka kunde ge en god bild av kyrkans användning över tid och fungerar utmärkt som preliminärt resultat inför kommande grävning.

Koret

Till vår stora förvåning visade sig kyrkan ha en absidavslutning på koret till skillnad från det raka avslut som Nils-Ivan Svensson hade konstaterat år 1947. Sett ur ett kyrkohistoriskt perspektiv är detta förstas inte förvånande då romanska kyrkor i regel är försedda med en absid. Absiden var konstruerad med större natursten som grundmur. Dagermuren var endast bevarad i södra delen där en skalmur hittades av tillhuggen sten. Denna skalmur representerar den del av murverket som varit närmast marknivå varpå tegelmurningen lades. I övrigt hittades tre brandlager inuti koret och åtminstone två golvlager, kanske tre. Det översta golvet var ett bränt trägolvet. I detta lager och i de brända rasmassorna hittades majoriteten av alla fynd.

Här syns kyrkans tegelväggar i den norra korsarmen tydligt.

Norra korsarmen

Korsarmen på kyrkans norra sida var förhållandevis välbevarad med upp till sju skift av tegel. Förhållandet mellan korsarm och långhus kunde studeras på den östra sidan av schaktet. Där framgick att korsarmsmuren fogats samman med långhuset i en så kallad stötfog. Detta innebär att långhuset byggts först och att korsarmen senare byggts till. Att murverket i långhuset dessutom skiljer sig i tegelstorlek och typ av murbruk från korsarmens murverk är ytterligare ett bevis för att korsarmarna tillkommit senare än långhuset.

I korsarmens östra del hittades rikligt med glas, färgade i antingen grönt eller blått. Där har alltså funnits ett eller flera fönster. I korsarmen påträffades även mynt präglade under Erik Knutssons regeringstid mellan 1208–1216. Att en sådan tidig datering gjordes i en del av kyrkan som är senare tillbyggd talar för att kyrkan således är betydligt äldre än år 1220, det år som påven i Rom nämner att kyrkan skulle vara under uppbyggnad. Möjligen är det tillbyggnaden av korsarmarna som hänvisas till i brevet som har en senast möjlig datering till början av 1200-talet.

Den äldsta tegelbyggnaden i det medeltida Sverige

Med tanke på de dateringar som fynden kunnat ge, kan kyrkan redan i detta stadium konstateras vara långt mycket äldre än de ungotiska tegelkyrkorna som uppförts av medikantordnarna under mitten av 1200-talet. Kanske är kyrkan i Edsleskog snarast sammanlänkad med den danska tegeltraditionen som började redan i mitten/slutet av 1100-talet? Vidare undersökningar krävs för att finna fler svar om den mäktiga "katedralen" i Edsleskog. Kombinationen med tidigt tegel och kyrkans monumentala storlek gör kyrkan i Edsleskog, enligt min mening, till en av vår tids största arkeologiska upptäckter. ☚

Litteratur

- Ekre, Rune (1991). 'Sankt Nikolai källa i Edsleskog.' *Skärvor och fragment: kring medeltid i Älvsborgs län. Västgöta-Dal 1989/90*. Älvsborgs länsmuseum, Vänersborg.
- Hultquist, P. (1996). 'Lokalhelgonet Nicolaus i Edsleskog. Verklighet och tradition.' *Hembygden*, utgiven Av Dalslands fornminnes- och Hembygdsförbund, Färgelanda.

Genom eld och vatten

2019 års stadsgrävningar i Karlstad

Ellinor Larsson
Värmlands Museum

Resterna efter ett hus byggt i fackverkskonstruktion. Rester av ett förmultnat trägolv syns som mörka fläckar på det grå lergolvlagret. Foto: Ellinor Larsson, Värmlands Museum.

Horisontella alger under torgets gatstenläggning. I botten syns ett brunt odlingslager. Stenarna utgör del av stensyllar. Foto från öster. Foto: Ellinor Larsson, Värmlands Museum.

År 2019 kom sex mindre schaktningsundersökningar i Karlstad att utföras av Värmlands Museum. Samtliga schakt låg inom fornlämning RAÄ 30:1/L2007:9898, som är ett stadslager med dateringar från sent 1500-tal och framåt i tiden. Trots schaktningsövervakningarnas begränsningar har de gett stora resultat i fråga om stadens äldre skeden, och där fem av de sex projekten genererat ny kunskap om dessa. Majoriteten av arbetsföretagen gjordes i samband med byten och omdragningar av VA-ledningar i stadens centrum, vilket utfördes av Karlstads kommun. Ett uppdrag gjordes för Karlstads Stift och berörde Biskopsgårdens tomt, och vilket också var med anledning av ledningsarbeten. Rapportarbeten för vissa av dessa undersökningar pågår men summariska resultat redovisas här för att skapa en överblick över årets arbeten.

Stora Torget

En arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning utfördes i april 2019 inom en begränsad yta i den södra delen av Stora Torget i Karlstad. Undersökningen föranleddes av att Länsstyrelsen i Värmland kontaktades av Karlstad kommun, då man vid VA-arbete påträffat träkonstruktioner, och Värmlands Museum kallades in för vidare schaktningsövervak-

ning. Då torget innan branden hade en annan form och storlek och inte omfattade den del som berördes av arbetsföretaget, fanns det anledning att tro att rester av äldre bebyggelse och tomter kunde förekomma inom ytan, vilket redan konstaterats. Enligt 1713 års karta låg schaktet inom rådman Sven Strömborgs tomt, nummer 87, och delvis inom nummer 86 åt väster.

Arbetsföretaget omfattade ett nord-sydligt schakt som mätte 8x3 m och berörde en total yta av 24 m². Schaktets djup bestämdes av VA-ledningens djup, och uppgick till maximalt 2 m under dagens gata.

Större delen av schaktet var opåverkat av senare tidars ledningar och lager och konstruktioner förekom i hela schaktet och kan genom fyndförekomster dateras mellan 1600-talets mitt och 1800-talets mitt. Det äldsta lagret bestod av en äldre odlingshorisont som bedöms höra till 1600-talets första hälft, och har tolkats utgöra en täppa på en tomtes bakgård. Odlingslagret överlagrades av ett lager som innehöll organiskt material i form av förmultnat trä, pinnar, näver men till största delen träffis, vilket sannolikt hört till att man etablerade bebyggelse på tomten.

I schaktets södra del framkom en del av en huskonstruktion i skiftesverk som vilade på stora flata hörnstenar och vars västra vägglinje utgjordes av en

En fragmentarisk skål av yngre rödgods från 1600-tal.
Foto: Ellinor Larsson, Värmlands Museum.

Bordskär i yngre rödgods daterat till 1667. Överst till vänster syns sjöjungfruhandtaget på kärlet. Foton: Lars Sjökvist, Värmlands Museum.

större stock. Byggnaden var uppförd på ett för huset anpassat lerlager/lergolv som anlagts på träflislagret och över vilket ett förmultnat plankgolv kunde urskiljas. Byggnaden fortsatte åt söder och öster bortom schaktets begränsning. Väster om huskonstruktionen framkom två flata stenar, vilka kan tolkas ha utgjort en del av en trappa eller en påbyggd farstu, alternativt delar av en näraliggande byggnad på stensyll och som fortsätter åt väster bortom schaktets begränsning. Uti från fyndsammanhang bedöms huskonstruktionerna vara från 1600-talets andra hälft. I den nordvästra delen av schaktet förekom ett tjockt lager av grå lera med fynd främst från 1700-tal.

En nord-sydlig rad av fyra störhål påträffades i schaktets centrala del, nedslagna med jämna avstånd genom husets lergolv och vilka därmed hör till en senare fas av tomtindelning. Vid slutavbaning framkom ytterligare störhål i schaktets norra del och vilka bildade en öst-västlig rad och som eventuellt härrör från samma tomtavdelning. Eventuellt kan störhålsraderna utgöra tomtgränser mellan tomterna 86, 87 och 75 åt norr.

En yngre huskonstruktion framkom över den äldsta bebyggelsen, separerade av ett mörkbrunt kulturlager. Den yngre huskonstruktionen bestod av en kraftig

syllstensrad av huggna men oregelbundna stenar som låg i en nordnordvästlig-sydsydostlig riktning och till större delen tros förekomma väster om schaktet. Över kulturlagren låg en till större delen täckande kullerstensläggning som tolkats utgöra den efter branden 1865 anlagda torgytan från då torget fick sin nuvarande form och på vilket dagens gatstensbeläggning vilar. Inom en begränsad yta i schaktets norra del framkom en rustbädd av tätt liggande stockar placerade i öst-västlig riktning som bedömts vara från 1700–1800-tal.

Fyndmaterialet var rikligt och då lagren som påträffades till större delen var opåverkade av senare tidens åverkan utgör dessa goda dateringsindikatorer. Majoriteten av fynden bestod av keramikskärvor av yngre rödgods men inslag av stengods, flintgods och enstaka porslinsskärvor förekom. Övriga fynd bestod av en begränsad mängd kritpipsfragment, järnspikar samt en större mängd glas, främst i form av buteljglas men även en del av en damejeanne.

Fynden har preliminärt daterats till 1600-talets andra hälft och 1700-tal, med inslag av 1800-tal i de övre lagren. Inga fynd av medeltida karaktär framkom inom schaktets begränsning.

Vardagsproblem: ett trassel av ledningar i Östra Kyrkogatan. Foto: Ellinor Larsson, Värmlands Museum.

I schaktets norra kant syntes horisontella lager och två stenläggningar som föregått dagens Östra Kyrkogata. Foto: Ellinor Larsson, Värmlands Museum.

Östra Kyrkogatan

I maj 2019 utfördes en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning inom en begränsad yta inom Östra Kyrkogatan i Karlstad, strax öster om Domkyrkan. Totalt omfattade schakten en yta om 20 m².

Östra Kyrkogatan som gata tillkommer relativt sent i stadsbilden och förekommer i kartor först år 1866. Dock kan man anta att det förekommit någon slags väg som följer kyrkogårdens östra sida även innan dess. Domkyrkan kom att flyttas till Lagberget på 1720-talet, och området öster om kyrkan var en del av stadens kålgårdar långt fram i tiden. Större delen av den berörda ytan bestod av ledningsschakt. Dock framkom en mindre yta av orörda arkeologiska lager, inom vilken rester av två separata stenläggningar framkom. Stenläggningarna har tolkats utgöra äldre beläggningar för Östra Kyrkogatan eller dess föregångare och utifrån kartanalys härröra från tiden mellan Domkyrkans uppförande på 1720-talet och slutet av 1800-talet. Ett äldre fyndbärande lager som förekom direkt över opåverkad mark har tolkats utgöra ett odlingslager från den tid området utgjorde stadens kålgårdar och utifrån fyndsammansättning daterat till 1700-tal.

Soltorget

Den enda av de sex schaktningsövervakningarna som inte genererade några arkeologiska lämningar utfördes i oktober i korsningen Drottninggatan–Östra Torggatan. Att arkeologiska lämningar finns i närområdet har sedan tidigare konstaterats, och kan även förekomma inom gatan då dagens gatubredd är resultatet av 1865 års brand. Enligt historisk kartmaterial från 1600-talets andra hälft och fram till 1865 låg den för arbetsföreta-

get aktuella ytan inom tomtmark på hörntomten 203. Då tomterna under denna tid oftast hade bostadshusen i direkt anslutning till gatan kan ytan tolkas ha varit i den bebyggda delen av tomten. Spåren av eventuell bebyggelse och aktiviteter har förkommit som ett resultat av ledningsdragningar, men har sannolikt varit av samma karaktär som de lämningar som framkom i vid undersökningarna i kvarteret Mercurius, till vilket tomten tillhör.

Biskopsgården

I juni 2019 utfördes en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning i gårdsplanen norr om Biskopsgårdens huvudbyggnad. Schaktet var 28 m långt, 1,5–2 m brett och 1,5–1,7 m djupt. Undersökningsområdet var delvis stört av moderna nedgrävningar, dock framkom områden med orörda kulturlager. Vid genomgång av det historiska kartmaterialet över Karlstad stad framgår det att undersökningsområdet ingått i en tomt som legat i det nordvästra hörnet av staden sedan senast 1600-talets mitt. Vid denna tid var tomten älvnära. Vid undersökningen påträffades bebyggelselämningar i form av tre syllstenrader, kulturlager samt enstaka fynd av 1600–1700 tals karaktär. Stensyllarna påträffades på en nivå av cirka 0,5–0,7 m under nuvarande marknivå och utgör lämningar efter minst två mindre byggnader som förekom på den dåvarande superintendentens tomt. Byggnaderna har via skriftliga källor konstaterats ha förkommit under någon av de två större bränderna under 1700-talet, och ett brandlager i anslutning till stensyllarna vittnar också om att bebyggelsen har brunnit. Då den nuvarande Biskopsgården tillkommit under 1700-talets sista kvartal kan dessa dateras till 1700-talets mitt och

Johan Richardson dokumenterar syllstensrader som påträffades inom Biskopsgårdens gårdsplan. Foto: Ellinor Larsson, Värmlands Museum.

kanske brann vid den stora branden 1752. Husens funktion kunde utifrån schaktets begränsning och dess fragmentariska skick inte fastställas. Fynden som framkom vid undersökningen består framförallt av ett fåtal obrända djurben, skärvor av yngre rödgoods och fajans samt kritpipsfragment.

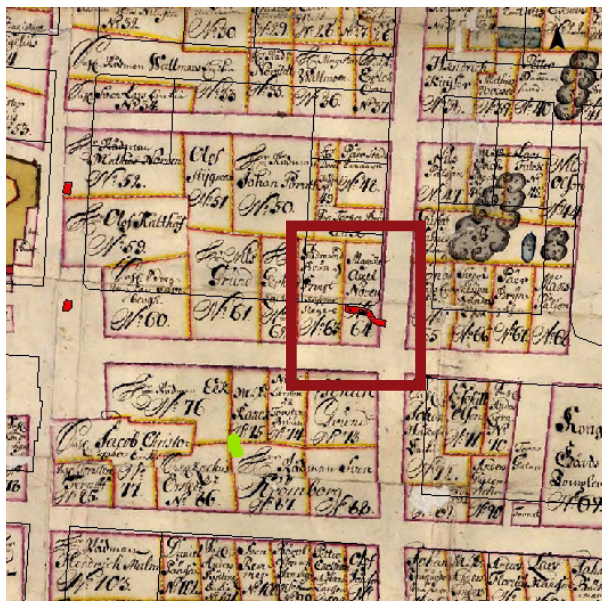
Herrgårdsgatan

I september gjordes en schaktningsövervakning vid VA-arbeten i den västra delen av Herrgårdsgatan som angränsar till den nybyggnation som sker inom stadshotellstomten. Schaktet bestod av ett L-format schakt som totalt uppgick till ca 108 m². Den mer omfattande, öst–västliga delen av schaktet mätte 26,7x3 m och med ett djup mellan 0,75 m i öster och upp till 1,25 m i väster.

Direkt under den asfalterade ytan framkom en kullerstensläggning som utgör en äldre gata som till stor del var intakt, vilket angav att endast få störningar förekom inom schaktets begränsning. Under kullerstensytan framkom horisontella avsatta och påförda lager, främst i dess centrala och västra delar. Inom en begränsad del av schaktets östra del framkom en äldre kullerstensyta ca 0,40 m under dagens asfaltyta, och som tycks ha plockats bort i schaktets västra del.

I schaktets centrala del framkom på 0,75 m djup en nord–sydlig syllstensrad kantiga, oregelbundna stenar och vilken mätte 2x1 m inom schaktets begränsning och upp till 0,35 m hög. Cirka 2,65 m väster om stensyllen gick det att i den södra schaktkanten utläsa att ytterligare stenar av samma storlek funnits men som sedan tidigare tagits bort. Sannolikt utgör detta resterna av en knuttimrad byggnad på stensyll. Dessa rester av bebyggelse har tolkats tillhöra tomt 54 från tidsramen 1600-talets andra hälft till 1700-talets första kvartal, då gatan avvek från de linjära kvartersindelningsen och istället följde den äldre kyrkogårdens norra sida. Under denna konstruktion förekom ett kolrikt lager med visst raseringsmaterial, vilket tolkats utgöra en äldre brandhorisont. I schaktets västra del fanns spår av vattenpåverkan där svämhorisonter kunde urskiljas av ömsom siltig lera utan inslag och organiska lager av träflis, näver, pinnar och enstaka djurben, vilket visar på återkommande översvämningar av Klarälven. I den kortare, nord–sydliga delen schaktet i väster kunde horisontella lager identifieras, där främst ytterligare en kullerstensbeläggning framkom ca 0,60 m under dagens asfalterade yta.

Fyndmaterialet bestod av främst av skärvor av rödgoods, men även enstaka skärvor av porslin och stengods

Schakt 2 i korsningen av Kungsgatan/Östra Torggatan mot underlag av en rektifierad version av 1713 års karta som visar att tomten under denna tid tillhört magister Axel Noréen.

Stenlagd gårdsyta som framkom i Kungsgatan inom tomt 64. Foto från väster. Foto: Ellinor Larsson, Värmlands Museum.

förekom, främst från 1700-tal. Keramikskärvor från de äldre lagren förefaller vara av 1600-talskaraktär. Kritpipsfragment förekom i alla lager utom i de äldsta och där det äldsta pipfragmentet var från tidigt 1600-tal. Övriga fynd bestod av enstaka järnföremål, bland annat spikar och en fragmentarisk kniv.

Kungsgatan–Västra Torggatan

En arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning utfördes i september–oktober 2019 inom tre separata ytor i Kungsgatan och Västra Torggatan i Karlstad.

Inga lämningar framkom i schakt 1 och 3 som låg inom Västra Torggatan, dock genererade schakt 2 som låg i korsningen mellan Kungsgatan och Östra Torggatan en både lämningar efter konstruktioner och lager. Schaktningsövervakningen resulterade i att minst tre faser av bebyggelse framkom i schakt 2, vilka utifrån fyndmaterialet preliminärt tolkas höra till 1600–1700-tal.

I schaktets västra del framkom ett omfattande lager av större stenar, vilket tolkats utgöra rester av en raserad källare, som tolkats vara från 1700-tal. I schaktets östra del framkom rester av en rustbädd som tolkats utgöra fundament för en kraftigare byggnad som enligt fyndmaterialet kan ha uppförts under 1700-talet. I schaktets centrala del framkom en del av en stenläggning som utifrån dess lokalisering tillhört hörntomten mellan Kungsgatan och Östra Torggatan.

Bebyggelsen överensstämmer med tomt 64 som finns bekräftad som senast från 1600-talets slut. På 1649 års karta ingår ytan i ett oregelbundet kvarter, men på 1696 års karta anges tomten med ägarnamn. På 1713 års karta markeras tomten med nummer 64 och att den dåvarande ägaren var Magister Axel Noréen. På tomt 53 anger kartan att en kopparslagare var verksam. Stenläggningen har tolkats utgöra en gårdsplan inom tomt 54 och som legat bakom ett mot gatan beläget bostadshus, liknande andra samtida tomter som undersökts i Karlstad. Fyndmaterialet pekar på en datering till 1600-talets andra hälft.

Under stenläggningen och ett utjämningslager av lera framkom rester av ett trägolv och på samma nivå en nord-sydlig syllstensrad, vilka båda utifrån fyndmaterialet tolkats vara från 1600-talet. Golvet har tolkats höra till ett hus som stratigrafiskt och fyndmässigt sannolikt hör till 1600-talets första hälft. Stensyllen är samtida men kan inte med säkerhet bekräftas höra till detta hus men utgör en del av en vägglinje för en byggnad. Under trägolvet framkom sättsand, ett utfyllnadslager och därunder ett organiskt lager som endast förekom i schaktets östra del. Lagret tycks vara avsatt och innehöll en stor mängd träflis, näver och pinnar, samt enstaka keramikskärvor vilka tentativt är från 1500-talets andra hälft.

Fyndmaterialet bestod av främst av skärvor av rödgods, men även enstaka skärvor av porslin och stengods förekom, främst från 1600-tal. Keramikskärvor från de

Konstnären Richard Wennbergs tolkning av livsmiljön inom tomterna vid Kungsgatan–Östra Torggatan under 1600-talets första hälft, med underlag av från schaktningsövervakningen. Tavlan tillhör Karlstads kommun, Teknik- & Fastighetsavdelningen.

Under stenläggningen framkom resterna av ett trägolv där plankornas riktning framkom och intill detta en nord-sydlig syllstensrad. Foto från öster.
Foto: Ellinor Larsson, Värmlands Museum.

lagren kopplade till bebyggelseämningarna var av 1600-talskaraktär. Ett begränsat antal kritpipsfragment förekom i de övre lagren och i anslutning till den raserade källaren, vilket daterats till 1700-talet. Övriga fynd bestod av plan- och buteljglas, samt en mindre antal järnspikar. Djurben, vissa med slaktspår, förekom i majoriteten av lagren.

Sammanfattning

Schakten har i hög grad resulterat i ny kunskap om stadens tidigare skeden i allmänhet och 1600–1700-talens bebyggelse i synnerhet. Resultaten stärker den kunskap vi har från de större undersökningarna men ger också nya perspektiv på vardagsliv i stadens kärna från tiden strax efter att staden blev stad. Tillsammans med kartmaterial och andra dokument kan man ge tomterna liv genom personuppgifter, yrkestitlar och stadens indelning, livsbetingelser, matkultur och modenycker.

Många bäckar små leder ofta till stor å, som det heter, och i fallet med schaktningsövervakningarna så kan pusslet som utgör Karlstads tidiga historia fortsätta läggas. Genom att vattenledningar anläggs idag och genom de kronologiska markeringar som eldens härjningar utgör får vi möjlighet att se stadens skeden och utveckling över tid. ⌘